

THE ISSUE OF TRANSIENCE IN ARCHITECTURE AND THE PROBLEMS OF CONSERVATION PROTECTION IN THE SELECTED MODERNIST BUILDINGS

PROBLEMY PRZEMIJANIA W ARCHITEKTURZE I OCHRONY KONSERWATORSKIEJ NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH BUDOWLI MODERNISTYCZNYCH

DOI: 10.30540/sae-2018-004

Abstract

The issue of permanence and transience in architecture has intrigued both the theorists and the practitioners dealing with the creation of buildings since antiquity. We construct buildings assuming their durability and long life. We give them the sense of timelessness. In point of fact, architecture undergoes permanent transformations which embrace both its significance and material dimension. Once built, architecture gradually loses its material value. It also ages in the moral sense, as the expectations towards the buildings constructed years ago change with time and are not met today. The assessment of the value of an architectural object is frequently the basis for the decisions concerning its survival, conversion or demolition. The article presents two cases, a negative one, where a building of unique architectural value was demolished, and a positive one, in which a structure intended for demolition was registered as an object of cultural heritage and protected by conservation due to an initiative of community and civic groups.

Keywords: Modernist heritage building, civic and conservation protection initiatives

Streszczenie

Problem trwałości i przemijalności w architekturze nurtował teoretyków i praktyków zajmujących się tworzeniem budowli już od starożytności. Budowle wnosimy z założeniem ich trwałości. Nadajemy im znamiona ponadczasowości. W rzeczywistości architektura ulega permanentnym przeobrażeniom, które obejmują jej wymiar materialny oraz znaczeniowy. Architektura zbudowana traci wartość materialną. Starzeje się również moralnie, bo oczekiwania w stosunku do budynków zmieniają się, bo obiekt zbudowany przed laty nie spełnia ich dzisiaj. Ocena wartości architektury jest często podstawą do podejmowania decyzji o jej przetrwaniu, przekształceniu lub likwidacji. W artykule przedstawiono dwa przypadki: negatywny, gdzie wyburzono budynek o unikalnych wartościach architektonicznych oraz pozytywny, w którym budowla przeznaczona do wyburzenia, dzięki ruchowi społecznemu, została wpisana do rejestru zabytków i objęta ochroną konserwatorską.

Słowa kluczowe: zabytek architektury modernistycznej, działania ochronne społeczne i konserwatorskie

1. Introduction. The notion of permanence

In his treatise *The Ten Books on Architecture* (1st century BC) [8], Vitruvius created a triad of qualities necessary for architecture to exist:

- permanence resulting from durability – firmitas,
- utility – utilitas,
- beauty – venustas.

The co-existence of these three values is an essential precondition for grand architecture to come to life.

1. Wprowadzenie. Pojęcie trwałości

Witruwiusz w traktacie *O architekturze ksiąg dziesięć* (I wiek p.n.e.) [8] stworzył triadę cech koniecznych dla istnienia architektury:

- trwałość – firmitas,
- użyteczność – utilitas,
- piękno – venustas.

Współistnienie tych trzech cech jest niezbędnym warunkiem wstępnym do życia wielkiej architektury.

Permanence is the ability to exist, to survive, to touch on the unyielding and to resist. The concept defines all that still remains in space and time, defying the force of destruction.

Vitruvius recommended his triad to us, living in a world in which nature dominated humankind. The architecture of Vitruvius's epoch and hundreds of years after it was an addition to the natural landscape, remaining in line with the doctrine of dichotomy (Aristotle, 384-322 BC).

Architecture was perpetual in the consciousness of many generations, though the idea mainly referred to widely known and appreciated objects. When the objects decline with time, they are preserved and restored. In the common mind, they should remain testimony to the past grandeur and splendour.

In his work *Uczniowie cieśli* (The Disciples of the Carpenter) [5], Lech Niemojewski wrote that "there are three (basic) ideas of architecture:

- truth,
- beauty,
- wisdom,

which refer to the creators of the works, but also to

- the idea of perpetuity,
- the idea of long life and durability,
- the idea of immortality,

which refer to the works of architecture themselves".

We construct buildings assuming their long life and durability. We give them the sense of timelessness. In point of fact, architecture undergoes permanent transformations which embrace both its significance and material dimension.

2. Transience in Architecture

The concepts of time form two notions, *permanence* and *transience*, which are opposing and converging ideas at the same time.

Transience (Latin *transitus*) signals the brevity of all that passes, is temporary, curtailed, fragile, fugacious and makeshift.

Once built, architecture gradually loses its material value. Stone crumbles, glass tarnishes and equipment wears out. Architecture loses its usefulness, and the dynamics of life generates new needs that have been previously unknown. The functions which an object was designed for disappear, and new roles, not envisaged beforehand, emerge.

It also ages in the moral sense, as the expectations towards buildings constructed years ago change with time and are not met today.

Utility can be prolonged by transforming, restoring, adapting and redeveloping the structures that are susceptible to all these types of changes.

Trwałość to zdolność istnienia, przetrwania, zbliżenia do nieugiętości, odporności, oznacza to, co wciąż tkwi w czasoprzestrzeni, opierając się sile zniszczenia.

Witruwiusz zalecał nam swoją triadę, żyjąc w świecie, w którym natura panowała nad człowiekiem. Architektura epoki Witruwiusza i jeszcze setki lat po nim była dodatkiem do naturalnego krajobrazu zgodnie z doktryną dychonomiczną (Arystoteles 384-322 p.n.e.).

Architekturę w **świadomości** wielu pokoleń uważano za wieczną, choć miano głównie na myśli obiekty powszechnie znane i cenione. Gdy skutek upływu czasu niszczy, są podtrzymywane i naprawiane. W powszechnej świadomości powinny trwać jako świadectwa minionej świetności.

Lech Niemojewski w dziele *Uczniowie cieśli* [5] napisał „są trzy idee (podstawowe) architektury:

- prawda,
- piękność,
- mądrość

co się odnosi raczej do twórców dzieł, ale również do:

- idei wieczności,
- idei trwałości,
- idei nieśmiertelności

co się odnosi raczej do dzieł".

Budowle wnosimy z założeniem ich trwałości. Nadajemy im znamiona ponadczasowości. W rzeczywistości architektura ulega permanentnym przeobrażeniom, które obejmują jej wymiar materialny oraz znaczeniowy.

2. Przemijalność w architekturze

Koncepcje czasu tworzą dwa pojęcia przeciwstawne i zbieżne zarazem: *trwałość* i *przemijalność*.

Przemijalność (łac. *transitus*) sygnalizuje krótkotrwałość tego, co mija, jest tymczasowe, skrócone, krusze, chwilowe, prowizoryczne.

Architektura zbudowana traci wartość materialną. Kamień kruszy się, szkło matowieje, urządzenia zużywają się. Architektura traci wartość użytkową, dynamika życia powoduje powstawanie nowych potrzeb, których wcześniej nie znano. Funkcje, dla których zaprojektowano obiekt, zanikają, powstają nowe, których obiekt nie przewidywał.

Starzeje się również moralnie, bo oczekiwania w stosunku do budynków zmieniają się, bo obiekt zbudowany przed laty nie spełnia ich dzisiaj.

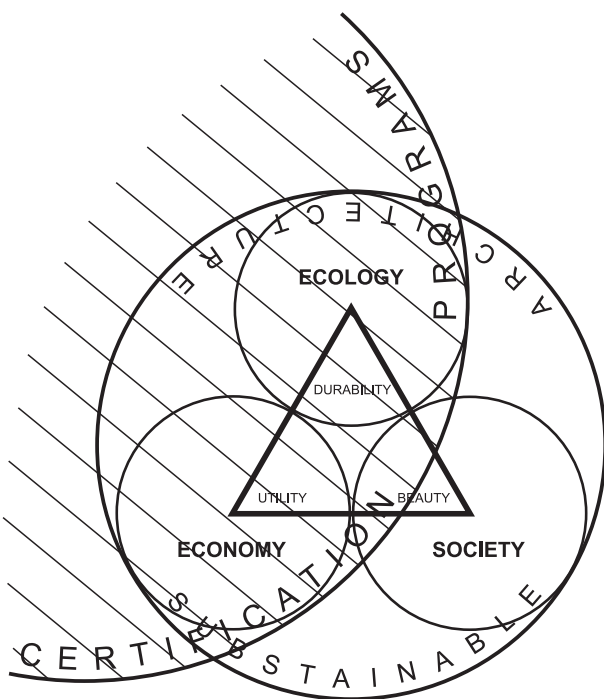
Użyteczność może być przedłużona poprzez zmianę, uzupełnienie, adaptację i przebudowę tych struktur, które są na to podatne.

The persistence of architectural objects due to the adaptation, modernisation and blending of the preserved objects into the new structures of developments is a positive phenomenon.

In an era of permanent economic crises, when scholars and politicians prefer sustainable development, the notions of permanence and transience in architecture are gaining new meaning and significance.

In this day and age, the triad of the qualities indispensable to the existence of architecture created by Vitruvius has had to undergo transformation. Permanence resulting from durability, utility and beauty have been replaced with fields of knowledge concerning [2]:

- ecology,
- economics,
- society.

Trwanie obiektów architektury poprzez zabiegi adaptacyjne, modernizacyjne i wtapianie zachowanych obiektów w nowe struktury zabudowy jest zjawiskiem pozytywnym.

W epoce permanentnych kryzysów ekonomicznych, gdzie uczeni i politycy preferują rozwój zrównoważony, pojęcie trwałości i przemijalności w architekturze nabiera nowego znaczenia.

Współcześnie triada cech koniecznych dla istnienia architektury stworzona przez Witruwiusza musiała ulec przekształceniu. Trwałość, użyteczność i piękno zastąpiono dziedzinami wiedzy dotyczącymi [2]:

- ekologii,
- ekonomii,
- społeczeństwa.

Transience is certain. Transience is the consequence of birth.

Death is the ultimate stage of transience.

The full concept of transience embraces a cycle of stages from birth to death.

Transience in architecture is the consequence of the loss of usefulness and desirable physical features or the disappearance of aesthetic qualities.

The persistence of architecture can be threatened by the economic account.

In sustainable design, the entire processes of permanence and transience of architecture undergo an

Przemijanie jest pewnikiem. Przemijanie jest następstwem narodzin.

Etapem finalnym przemijania jest śmierć.

Pełny obraz przemijania zawiera cykl etapów od narodzin aż do śmierci.

Przemijanie w architekturze jest następstwem utraty walorów użytkowych pożądaných cech fizycznych czy też utraty walorów estetycznych.

Trwanie architektury może być zagrożone przez rachunek ekonomiczny.

W projektowaniu zrównoważonym poddawany jest analizie cały proces trwania i przemijania architektury.

Fig. 1. The modern Vitruvian Triad (figure by the author)

Rys. 1. Współczesna triada Witruwiusza (rysunek autora)

analysis from the pre-design phase to the demolition phase and adaptation of the development site for other purposes [1].

Od fazy przedprojektowej do fazy likwidacji i przywrócenia terenu zabudowy do innych celów [1].

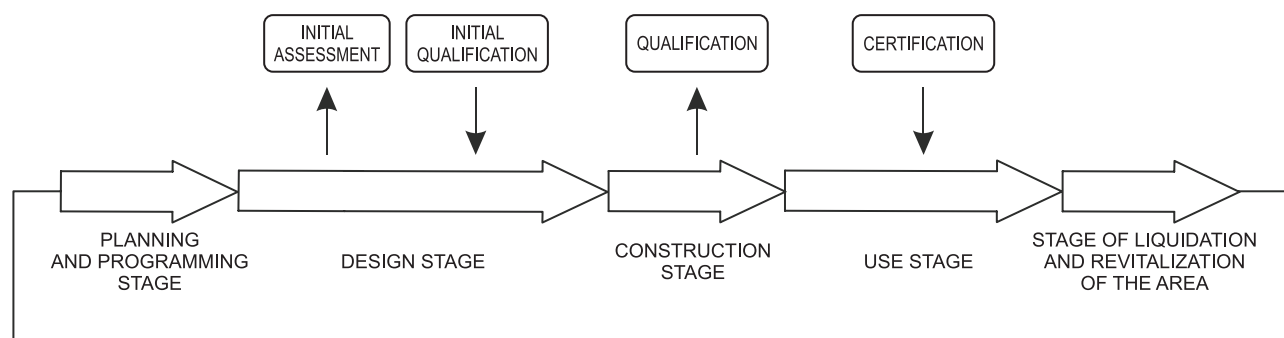

Fig. 2. The life cycle of a building (figure by the author)

Rys. 2. Cykl życia budynku (rysunek autora)

3. The assessment of the values of architecture

The values in architecture are of diverse character, and so are the criteria for their assessment. The evaluation criteria may include the following architectural values [3]:

- historical,
- scientific,
- style,
- compositional,
- spatial,
- artistic,
- emotional.

The architectural values of particular objects should undergo a full and thorough assessment. The evaluation should serve as a basis for taking fundamental decisions that frequently determine the fate of the structures, which is their:

- survival,
- conversion,
- demolition.

Flawed decisions are taken time and time again. Economic conditions approached superficially are the decisive criterion, and the profit of the owner or the investor is the determining factor. Unfortunately, many structures of great architectural value have been annihilated so far. Therefore, systemic protective measures are indispensable.

4. Protective conservation measures

Conservation measures involve doing research, taking inventory and conducting maintenance works in a historical object in order to preserve it in good technical condition as long as possible. The primary objective of conservation is to reduce the tempo of the process of

3. Ocena wartości architektury

Wartości w architekturze mają rozmaity charakter, zmienne są również kryteria ich oceny. Kryteriami oceny mogą być wartości architektoniczne w zakresie [3]:

- historycznym,
- naukowym,
- stylowym,
- kompozycyjnym,
- przestrzennym,
- artystycznym,
- emocjonalnym.

Wartości architektoniczne obiektów należy poddać wnikliwej i pełnej ocenie. Ocena wartości winna być podstawą do podejmowania niejednokrotnie fundamentalnych decyzji przesądzających o losach budowli, o ich

- przetrwaniu,
- przekształceniu,
- likwidacji.

Wielokrotnie podejmowane są błędne decyzje. Decydującym kryterium są płytko rozumiane uwarunkowania ekonomiczne, a zysk właściciela, inwestora jest czynnikiem przesądzającym. Niestety wiele budowli o dużych wartościach architektonicznych zostało unicestwionych. Dlatego konieczne są systemowe działania ochronne.

4. Ochronne działania konserwatorskie

Działania konserwatorskie polegają na badaniu, inwentaryzacji i utrzymaniu obiektu zabytkowego w dobrym stanie technicznym przez jak najdłuższy czas. Podstawowym celem konserwacji jest jak najskuteczniejsze zwolnienie procesu degradacji orygi-

degradation of the original components of a historical object by the most effective means. The conservation officer keeps a register of historical objects.

A historical object is an immovable property or a moveable item, parts or assemblies thereof, produced by man or related to human activities, constituting testimony to a past era or event, the preservation of which lies within the public interest due to its historical, artistic or scientific value [7] (Article 3 of the Act of 23rd July, 2003 on the Protection and Maintenance of Cultural Heritage).

The Act on the Protection and Maintenance of Cultural Heritage specifies four forms of protection of historical properties:

- entering a historical property in the register of objects of cultural heritage,
- granting historic status to a historical object,
- establishing a park of culture,
- establishing requirements for conservation protection in the local spatial development plan.

Regardless of the state of preservation, protection and maintenance cover the following types of immovable historical objects:

- works of architecture and civil engineering,
- works of defensive architecture,
- industrial and technical structures, in particular, mines, steelworks, power stations and other industrial buildings and facilities,
- cultural landscapes,
- urban and rural arrangements, clusters of buildings as well as cemeteries, parks, gardens and other forms of cultivated green areas,
- places commemorating historic events or activities of distinguished people or institutions.

The forms of protection of historical properties are a legal tool developed in order to provide conditions facilitating the permanent preservation of historical objects, in particular, by preventing the threats that may impair their value as well as by pre-empting their destruction and misuse. The tasks of the authorities accountable for the protection of historical properties include, among others, controlling the use and management of historical objects and granting permits for conservation, research and construction works at historical sites. The regulations of law protect all historical objects, not only historic properties, parks of culture and properties listed in the register of objects of cultural heritage. The owners and possessors of historical properties are obliged to safeguard the objects, as described in the Act, regardless of their state of preservation or the fact of their registration

nalnych elementów zabytku. Konserwator prowadzi rejestr obiektów zabytkowych.

Obiekt zabytkowy to nieruchomości lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową [7] (art. 3 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami istnieją cztery formy ochrony zabytków:

- wpis do rejestru zabytków,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenie wymogów ochrony konserwatorskiej w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki nieruchome będące w szczególności:

- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, a także cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Formy ochrony zabytków stanowią narzędzie prawne, mające na celu zapewnienie warunków umożliwiających trwałe zachowanie zabytków, w szczególności poprzez zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla ich wartości oraz udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków. Do zadań organów ochrony zabytków należy m.in. kontrola sposobu użytkowania i zagospodarowania obiektów zabytkowych oraz wydawanie pozwoleń na prowadzenie prac konserwatorskich, badań i robót budowlanych przy zabytkach. Przepisy prawa chronią wszystkie zabytki, nie tylko pomniki historii, parki kulturowe i zabytki wpisane do rejestru zabytków. Właściciele i posiadacze zabytków zobowiązani są do opieki nad nimi, w sposób opisany w ustawie, bez względu na ich stan zachowania czy fakt wpisu do urzędowych rejestrów. Zabytki podlegają ochronie prawnej bez względu na swój stan

in the official records. Historical properties are subject to legal protection irrespective of their state of preservation, and the bad state of an object is not determinant of the loss of its historical value.

Without the consent of the conservation officer, no redevelopment, modernisation, extension works, alteration in the layout of the interiors, filling holes in the damaged walls and plasters, change of the colour scheme or other construction works mentioned in Article 3, item 7 of the Building Code can be carried out in a historical property listed in the register. Nor any construction works can be conducted around a historical property or a protected area. All these procedures require obtaining a building permit and a consent of the conservation officer beforehand. The conversion of a historical property into a new use also requires obtaining a consent, and so does the placing of any technical equipment, boards, advertisements, inscriptions or other information on it. No action can be performed that in any way will affect the appearance of a historical property listed in the register. Therefore, entering a historical property in the register of objects of cultural heritage is an act of great significance. The registration is made following the decision issued by the Provincial Conservation Officer *ex officio* or at the request of the owner of the immovable historical property or the perpetual lessee whose grounds house the immovable historical property. Community and civic organisations that deal with the protection of cultural heritage and environment by statute are also empowered to file an application for entry into the register of objects of cultural heritage.

5. The building of the coach station in Kielce – an optimistic tale

The coach station in Kielce [4] was designed in *Miastoprojekt – Kielce* Design and Research Office in the years 1974-1975. Edward Modrzejewski was the principal designer of architecture and the team of architects included Ryszard Włodarczyk, Danuta Walicka, Zofia Klikowicz and Lucjan Kamionka. Jerzy Radkiewicz was the main structural engineer and Mieczysław Kubala was the author of the station's road layout and transport system. The interiors were designed by a fine artist, Andrzej Grabiwoda. The construction works began in 1975, after the demolition of the previous coach station, and ended in 1984.

The original architectural form of the building resulting from its structure and function has quickly become an inseparable part of the urban landscape of Kielce. The structure of Fuller's dome supported on

zachowania, zgodnie z czym zły stan zachowania obiektu nie przesądza o tym, że utracił on posiadane wartości zabytkowe.

Bez zgody konserwatora nie można w zabytkowej nieruchomości wpisanej do rejestru dokonać żadnej przebudowy, modernizacji, rozbudowy, zmienić rozkładu wnętrza, uzupełnić uszkodzonych ścian czy tynków, zmienić kolorystyki, czyli wszystkich prac budowlanych wymienionych w art. 3 pkt 7 Prawa budowlanego. Nie można również wykonywać żadnych robót budowlanych w otoczeniu zabytku i na terenie objętym ochroną. To wszystko wymaga uzyskania pozwolenia na budowę i wcześniejszej zgody konserwatora. Pozwolenia wymaga również zmiana przeznaczenia lub użytkowania zabytkowej nieruchomości, tak samo jak umieszczenie na niej wszelakich urządzeń technicznych, tablic, reklam czy napisów. Nie można zrobić nic co w jakikolwiek sposób naruszy wygląd zabytku wpisanego do rejestru. Istotnym więc działaniem jest wpis do rejestru zabytków. Wpisu dokonuje się na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomości lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Prawo do zgłaszania wniosku o wpis do rejestru zabytków mają także organizacje społeczne zajmujące się statutowo ochroną dziedzictwa i środowiska kulturowego.

5. Przykład budynku dworca PKS w Kielcach – historia optymistyczna

Projekt dworca PKS w Kielcach [4] powstał w Biurze Projektowo-Badawczym *Miastoprojekt – Kielce* w latach 1974-1975. Głównym projektantem architektury był arch. Edward Modrzejewski, w skład zespołu architektury wchodził Ryszard Włodarczyk, Danuta Walicka, Zofia Klikowicz, Lucjan Kamionka. Głównym konstruktorem był Jerzy Radkiewicz, a twórcą układu komunikacyjnego był Mieczysław Kubala. Projekt wnętrza wykonał artysta Andrzej Grabiwoda. Budowę po wyburzeniu starego dworca rozpoczęto w roku 1975, a zakończono w 1984.

Oryginalna forma architektoniczna budowli, wynikająca z konstrukcji i funkcji, dobrze wpisała się w krajobraz miejski Kielc. Konstrukcja kopuły Fullera, wsparta na stalowych „łęczkach”, stanowiła zada-

Photo 1. The construction of the new coach station – 1975-1980 (source:Kielce.Wyborcza.pl)

Fot. 1. Budowa nowego dworca PKS 1975-1980 (źródło: Kielce.Wyborcza.pl)

Photo 2. The coach station in the years 1980-1990 (source: fotopolska.eu)

Fot. 2. Dworzec PKS w latach 1980-1990 (źródło: fotopolska.eu)

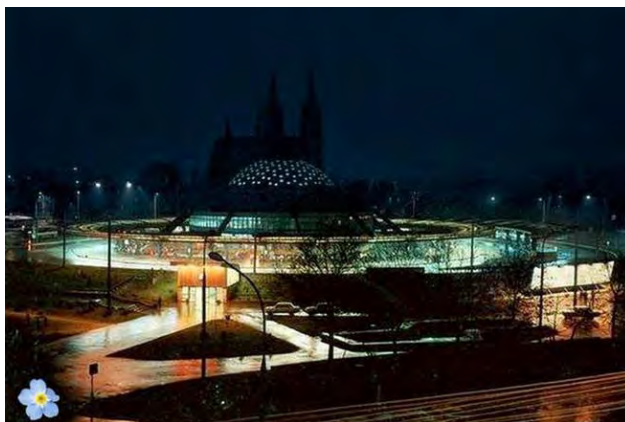

Photo 3. The coach station by night (source: Architektura, muratorplus.pl)

Fot. 3. Dworzec PKS nocą (źródło: Architektura, muratorplus.pl)

Photo 4. The coach station at the beginning of the 21st century (source: naszekielce.com.)

Fot. 4. Dworzec PKS – stan z początku XXI wieku (źródło: naszekielce.com.)

Photo 6. The coach station at the beginning of the 21st century (source: beczmiana.pl)

Fot. 5. Dworzec PKS – stan z początku XXI wieku (źródło: beczmiana.pl)

steel 'arch buttresses' forms the roof of the building. The road layout of the transport system as well as the functional system were seen as facilitative for the user traffic. The coach station was planned to handle 1,500 coaches and accommodate 24,000 passengers daily. The building is well inscribed in the panorama of Kielce and in the consciousness of its citizens. It has become a landmark of the city

At the turn of the 21st century, the object clearly deteriorated and started to decline. After the fall of the PKS (Motor Transport Company), a new investor planned to demolish the blighted building and intended to construct a shopping mall at its site. Due to the fervent civic protests in 2013 the building was registered as a historical property. In his statement, the Conservation Officer for the Świętokrzyskie Province said that the object was a unique example of architecture of the Polish People's Republic era, ranked one of the most precious architectural achievements in Poland in the 1970s and 1980s of the 20th century, and as such was material evidence of the epoch.

In 2016, the city authorities along with the Association of Polish Architects invited entries to an open architectural competition to construct a transport hub with a passenger information system (redevelopment, extension and modernisation of the existing coach station complex in Czarnowska 12 in Kielce). On the 19th December 2016, the competition jury awarded the First Prize to a studio *Marcin Kamiński Bartosz Bojarowicz Architects*.

The modernisation works will commence in 2017. The citizens hope that the object will have its life and former quality restored.

6. The building of the 'Supersam' market in Warsaw – an unhappy ending

The Warsaw's 'Supersam' market [6] was designed by Jerzy Hryniewiecki, Maciej Krasiński and Ewa Krasińska, together with the structural engineers Wacław Zalewski, Stanisław Kuś and Andrzej Żórawski. The building was opened in June, 1962. It was considered one of the most outstanding achievements of Modernism in Poland. Its original architecture and unique structure made the building attractive. The largest grocery supermarket was placed in a clear-span building with a floor space of 6.000 m².

Despite a campaign led in order to salvage the building, a precious architectural relic of the Polish People's Republic era, from demolition, the supermarket was dismantled in December, 2006.

szenie budowli. Układ komunikacyjny i funkcjonalny sprzyjał ruchowi użytkowników. Dworzec docelowo miał obsługiwać 1500 autobusów i 24 tys. pasażerów w ciągu doby. Budynek dobrze wpisał się w panoramę Kielc i w świadomość mieszkańców. Stał się wizytówką miasta.

W latach dwutysięcznych obiekt wyraźnie zaczął chylić się ku upadkowi. Nowy inwestor zamierzał wyburzyć budynek i wybudować w jego miejscu galerię handlową. Wskutek silnych protestów społecznych w roku 2013 budowla została wpisana na listę zabytków. Świętokrzyski konserwator zabytków woświadczeniustwierdził, że obiektm.in. stanowi unikalny przykład architektury PRL, uznawany za jedną z cenniejszych realizacji architektonicznych w Polsce w latach 70. i 80. XX wieku i stanowi materialny dokument epoki.

Władze miasta wraz z Stowarzyszeniem Architektów Polskich w 2016 roku rozpięły otwarty konkurs architektoniczny na budowę Centrum Komunikacyjnego wraz z systemem informacji dla pasażerów (przebudowa, rozbudowa i modernizacja istniejącego zespołu dworca autobusowego przy ul. Czarnowskiej 12 w Kielcach). Sąd konkursowy w dniu 19 grudnia 2016 pierwszą nagrodę przyznał pracowni *Marcin Kamiński Bartosz Bojarowicz Architekci*.

Prace modernizacyjne rozpoczną się w roku 2018. Mieszkańcy mają nadzieję, że obiekt powróci do swej świetności.

6. Budynek Supersamu w Warszawie – złe zakończenie

Warszawski Supersam [6] został zaprojektowany przez Jerzego Hryniewieckiego, Macieja Krasińskiego i Ewę Krasińską oraz konstruktorów Wacława Zalewskiego, Stanisława Kusia i Andrzeja Żórawskiego. Obiekt otwarto w czerwcu 1962 r. Uznawany był za jedno z najwybitniejszych osiągnięć modernizmu w Polsce. Oryginalna architektura, unikalna konstrukcja stanowiły o walorach budowli. W jednoprzestrzennym pawilonie o powierzchni użytkowej 6 tys. m² umieszczono największy samoobsługowy sklep spożywczy.

Pomimo przeprowadzenia kampanii na rzecz uratowania budynku przed wyburzeniem jako cenny zabytek architektury PRL-u, Supersam został rozebrany w grudniu 2006 r.

Photo 6. The supermarket in Puławska street in Warsaw (source: muratorplus.pl)

Fot. 6. Budynek Supersamu w Warszawie przy ul. Puławskiej (źródło: muratorplus.pl)

Photo 7. The supermarket in Puławska street in Warsaw (source: warszawa.onet.pl)

Fot. 7. Budynek Supersamu w Warszawie przy ul. Puławskiej (źródło: warszawa.onet.pl)

Photo 8. The interiors of the 'Supersam' (source: histografy.pl)

Fot. 8. Supersam – wnętrze (źródło: histografy.pl)

Photo 9. The interiors of the 'Supersam' (source: Narodowe Archiwum Cyfrowe, syg. 51-253-4)

Fot. 9. Supersam – wnętrze (źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, syg. 51-253-4)

Photo 10. The supermarket during demolition (source: culture.pl)

Fot. 10. Supersam – okres burzenia budynku (źródło: culture.pl)

Photo 11. The supermarket during demolition (source: czarnota.org)

Fot. 11. Supersam – okres burzenia budynku (źródło: czarnota.org)

Photo 12. The Union Square office building constructed at the site of the supermarket (source: okonet.pl)

Fot. 12. Biurowiec Plac Unii zrealizowany w miejscu budynku Supersamu (źródło: okonet.pl)

In 2009, a design project of an office building with a shopping area was issued and published. The building named the Union Square was constructed.

7. Conclusions

The fate of modernist architecture turns out to be pessimistic too frequently. Unfortunately, prominent objects bearing witness to the spiritual and material achievements of Modernism cease to exist.

Conservation measures play a fundamental role in the field of protection of historical properties. Moreover, initiatives organised at grass-root level by community and civic movements are a significant factor. In the cases when efforts are immense and shared within a group, they find their culmination in a successful finale. A property enters the register of objects of cultural heritage and is under conservation protection, which enables its survival and facilitates its preservation as testimony of the past, but universal values.

The story of the coach station in Kielce is a positive example. The facility, planned for demolition by the new owner, was finally listed in the register of historical properties and placed under protection as a result of the actions taken by civic associations and supported by the Conservation Officer's civil servants.

The fate of the building of the Supersam in Warsaw is a sad example to remember. Despite the campaign organised to salvage the object, the lack of appropriate coordination of the community and civic groups as well as of the conservation services brought about the loss of the building – its demolition and clearance.

Creating lists of properties of great architectural and historical value is a right and purposeful initiative performed both by the representatives of community and civic groups and specialists. Such lists should be the basis for entering a precious historical property

W 2009 roku przedstawiono projekt wzniesienia na działce biurowca z częścią handlową. Budynek pod nazwą Plac Unii został zrealizowany.

7. Zakończenie

Los dzieł architektury modernistycznej zbyt często jest pesymistyczny. Niestety odchodzą w niebyt obiekty wybitne świadczące o osiągnięciach duchowych i materialnych epoki modernizmu.

Fundamentalne znaczenie ochronne mają działania konserwatorskie, ale również istotnym czynnikiem są zorganizowane działania podejmowane oddolnie przez ruchy społeczne. W przypadkach, w których wektor tych działań jest silny i wspólny dochodzi do finału będącego sukcesem. Obiekt zostaje wpisany na listę zabytków i zostaje objęty ochroną konserwatorską, co umożliwia przetrwanie i zachowanie go jako świadectwa wartości minionych, ale uniwersalnych.

Pozytywnym przykładem jest los budynku dworca PKS w Kielcach. Obiekt, który przez nowego właściciela został przeznaczony do wyburzenia, dzięki działaniom podjętym przez stowarzyszenia mieszkańców, a popartym przez państwowe służby konserwatora zabytków umożliwiły wpisanie go na listę zabytków i objęcie ochroną.

Negatywnym przykładem jest budynek Supersamu w Warszawie. Pomimo przeprowadzenia kampanii na rzecz uratowania obiektu, brak właściwej koordynacji działań społecznych i służb konserwatorskich spowodował utratę budynku – wyburzenie i likwidację.

Słusznym i celowym działaniem jest tworzenie przez przedstawicieli grup społecznych i specjalistów list obiektów architektury o dużych walorach architektonicznych, które są świadectwem wartości epoki minionej. Utworzona lista winna być podstawą do

in the register of objects of cultural heritage and taking it into conservation protection. Frequently, this particular measure is the only method to salvage a valuable object from demolition.

wpisania wartościowego obiektu na listę zabytków i objęcie go ochroną konserwatorską. Niejednokrotnie to jedyna droga do uratowania wartościowego obiektu przed wyburzeniem.

References

- [1] Kamionka L., *The problem of defining standards in the sustainable architecture design*. *Architectus* 1(29)/2011 P.W.W.A. Wrocław 2011, pp. 69-75.
- [2] Kamionka L., *Architektura zrównoważona i jej standardy na przykładzie wybranych metod oceny*. Monografie, Studia, Rozprawy M30, Politechnika Świętokrzyska, Kielce 2012.
- [3] Kamionka L., *Architektura zharmonizowana z otoczeniem – aspekt wybranych metod oceniających*. [w] *Architektura zharmonizowana w przestrzeni miasta*. Monografia, *Architektura* 4, Politechnika Świętokrzyska, Kielce 2016, pp. 21-29.
- [4] Kamionka L., *Oblicza architektury współczesnej w Kielcach – na przykładzie wybranych obiektów*. Paper presented at the National Conference „Architektura Kielc, wybrane zagadnienia” Kielce, June, 2017.
- [5] Niemojewski L., *Uczniowie cieśli – Rozważania nad zawodem architekta*. Warszawa, 1948 (reprinted in 1999).
- [6] Springier F., *Źle urodzeni. Reportaż o architekturze PRL-u*. Karakter 2012.
- [7] Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Art. 3, ust. 1 (Act on the Protection and Maintenance of Cultural Heritage of 23rd July, 2003, Art. 3, item 1).
- [8] Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć* (translated by Kazimierz Kumaniecki). Warszawa 1999.

Acknowledgments:

This work was supported by Kielce University of Technology, Grant No. 02.0.07.00/2.01.01.01.0020 MNSP.BKAU.15.002.

Podziękowania:

Praca była finansowana przez Politechnikę Świętokrzyską, grant nr 002.0.07.00/2.01.01.01.0020 MNSP.BKAU.15.002.